հետեւ նոր սկսած աղանդը համեմատութեամբ միւս քրիստոնեայ համայնքներուն՝ սակաւաթիւ էր, բայց ըստ իրենց՝ պիտի կարենար կլլել զամէնքը, ինչպէս Փարաւոնի տեսիլքին նիհար որաները: Հուսկ՝ Պետրոս Հեգումենոսի այդ աղանդաւորներու համար վերջին ըսածը՝ թէ անոնք կասկածելի բարոյականի տէր մարդիկ էին եւ կը գործէին մարմնական մեղքեր, յայտնի կերպով կը յանդիմանուի Եկեղեցւոյ ճառին մէջ ալ:

Ուրեմն Դաւիթ Անյաղթի երկու ճառերուն մէջ յիշուած կամ ենթադրուած աղանդաւորները շատ հաւանական կերպով կրնան նոյնացուիլ Պետրոս Հեգումենոսի յիշածին հետ: Արդ, Բիւզանդացի պատմագիրը, այդ աղանդաւորները կը կոչէ Մանիքեցիներ կամ Պաւղիկեաններ, բայց Կ. Տէր-Մկրտչեան անդրադարձնել կու տայ անմիջապէս՝ թէ այս Պաւղիկեան կոչուածները նոյնացնելու է Օձնեցիի պայքարած Պաւղիկեաններուն հետ(13), վարդապետական շատ մը տարբերութիւններու համար: Ուստի մենք այդ աղանդաւորները պէտք է փնտռենք Օձնեցիի դարէն շատ աւելի առաջ: Բիւզանդացի ուրիշ պատմագիր մը, Գէորգ Արեղայ, վերաքաղելով Պետրոսի պատմածները՝ կ'աւելցնէ թէ այդ աղանդը երեւան եկած է Հերակլի ներունդէն Կոստանդին Պոգոնատոսի իշխանութեան ժամանակ (670 – 685): Որքան ալ յայտնի թուական մը ն է Գէորգ Արեղային ըսածը, սակայն չի պարտադրեր զմեզ ատոր վրայ մնալու, վասնզի ան յետագայ պատմիչ մը ն է եւ իր տուած տեղեկութիւնը կրնայ վերաբերիլ Բիւզանդական սահմաններուն մէջ այդ աղանդին երեւնալուն, մինչ կրնայ ըլլալ որ Հայաստանի մէջ աւելի առաջ ալ գոյութիւն ունեցած ըլլային: Ամէն պարագայի՝ յիշեալ թուականը կրնայ ծառայել մեզի իբր ընդհանուր ուղեցոյց մը:

Հայաստանի մէջ Մանիքեցիներու գոյնով աղանդի մը երեւման մասին կը խօսի Կիրակոս պատմիչ, տեղի ունեցած Աբրահամ Կաթողիկոսի տասներորդ տարին. «Ի տասներորդ ամի Տեառն Աբրահամու եւ յերեսներորդ եօթներորդ թուականին Հայոց եկին ի հայս ասորիք քաջարան եւ կամէին սերմանել զաղանդն Նեստորի եւ նզովեալ հալածեցին: Բայց ոմանք ընկալան եւ նոքա թարգմանեցին զնոցա սուտ գիրս զԳորտոսակ, զԿիրակոսակ, զՊօղոսի տեսիլն, զԱդամայ ապաշխարութիւնն, զՏիաղեկ մանկութիւն Տեառն եւ զԵրիոս եւ զՋիոն օրհնութեան եւ զանթաքչելի մատեանս եւ զաւետարանին մեկնութիւն Մանեայ...»(14): Կիրակոս այս աղանդաւորները նեստորականներ կը կարծէ, սակայն յիշուած գրքերու անուններէն յայտնի է որ Մանիքեցիներն են:

Արդ, եթէ Խաչի եւ Եկեղեցւոյ ճառերու հեղինակը, ինչպէս կը կարծենք, հարկ տեսած է պայքարիլ Մանիքեցիներու դէմ, այդ բանը ըրած ըլլալու է մասնաւորապէս անոնց երեւման առէնները. ուրեմն, Զ. դարու վերջերը, կամ Է. դարուն սկիզբները:

Խաչի ճառի նախաբանին մէջ կայ դեռ ուրիշ տեղեկութիւն մը ն ալ որ եթէ պատմական հիմ ունի, դարձեալ զմեզ կ'առաջնորդէ այդ դրութիւնը տանելու Զ. դարու վերջերը: Նախաբանին մէջ կ'ըսուի՝ թէ Դաւիթ ծաղկած ըլլայ այն օրերուն, երբ Հայոց կաթողիկոսութիւնը երկուքի բաժնուած էր. ըստ նախաբանին՝ այդ պատահած ըլլալու է Գիւտ կաթողիկոսի ժամանակ, երբ «Յովհան Մանդակունի Պարսից կողմանն կաթողիկոս եւ Գիւտ ի կողմանս յունաց»(15) էր: Իրա-

(13) Կ. Տէր-Մկրտչեան, Պաւղիկեանք, Անդ, էջ 103:
(14) Կիրակոս Վարդապետի Գանձակեցւոյ, Հատոր Պատմութիւն, Վենետիկ, 1865, էջ 29:
(15) Դաւիթ Անյաղթ, Անդ, էջ 99:

կանութեան մէջ այդ բաժանումը տեղի ունեցաւ Մովսէս կաթողիկոսի վերջին տարիները, երբ Մօրիկ Հայաստանի մեծ մասը գրաւեց եւ հոն կաթողիկոս դրաւ Յովհան անուն մէկը, մինչ Պարսից բաժնին մէջ կը մնար Մովսէս: Ուստի նախադրութեան այս տեղեկութեան մէջ ալ ուղելով տեսնել պատմական հիմք, Դաւիթ Անյաղթի ծաղկման շրջանը պիտի դնենք դարձեալ Զ. դարու վերջերը:

Մինչեւ հիմա ըսուածներէն արդէն իսկ կը հետեւի՝ թէ Խաչի ճառին սկիզբը գրուած փոքր յիշատակարանը, որ այդ գրութեան համար կ'ըսէ «Եւ եղեւ այս ի մարզպանութեան եւ սորատելութեան Վահանայ...» չի կրնար արդարանալ: Եւ արդէն իսկ Խաչի ճառին մէջ կայ բացարութիւն մը, «Ըստ որում եւ խաչս Աստուծոյ խաչ եւ նոյն ինքն խաչեալն Աստուած անմահ...»(16), որ շատ կը յիշեցնէ սրբասացութեան բանաձեւը. «Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզօր, սուրբ եւ անմահ որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ»: Արդ սրբասացութեան մէջ որ խաչեցար յաւելումը տեղի ունեցաւ Դուինի 554ի ժողովին մէջ, եւ որոշ դժուարութիւններէ վերջ ընդհանրացաւ հայ եկեղեցւոյ բոլոր վիճակներու մէջ, ինչպէս շատ յայտնի կերպով կը վկայէ «Յաղագս հայկական իրաց» պատմութիւնը(17), եւ Վրաց աղբիւրներու մէջ մնացած նման պատմական գրութիւն մը(18): Ուստի դժուար է Խաչի ճառի գրութիւնը 554 թուականէն առաջ դնել:

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի)

(16) Դաւիթ Անյաղթ, Ի Ս. Խաչն, Անդ, էջ 108:
(17) Garitte. La Narratio de Rebus Armeniae, Louvain, Իի. 37–38; 138, 140.
(18) Լ. Մելիքսեթ-բեկ, Վրաց Աղբիւրները Հայաստանի եւ Հայերի մասին, Երեւան 1934, Ա., էջ 78:

ՈՂԲ. ԱՐԵՒԵԼԱԳԷՏ ՄԸ

Յաւով կ'իմանանք թէ 13 Նոյեմբեր 1955ին, ճամբորդութեան մը ընթացքին, Չոկեկաւքին մէջ յանկարծամահ եղած է Ուսուցչ. Մարիան Լեւիցքի, Վարշաւիայի Համալսարանին Արեւելագիտութեան մասնաճիւղի հմուտ դասախօսը:

Լեհ ուսուցչապետը շատ նշանաւոր արեւելագէտներէն մէկն էր: Իր մասնագիտական ուսումնասիրութեանց նիւթ ըրած էր Լեհաստանի հայերու թաթարական լեզուն: Արդարեւ Լեհաստանի հայերը ԺԶ-ԺԷ դարերուն՝ մեծ մասով թաթարերէն կը խօսէին, ու բազմաթիւ գրութիւններ թողած են այդ լեզուով (օրինագիրք, ժամանակագրութիւն...). ասոնց մասնագէտ էր Ողբ. Լեւիցքի:

Վաղամեռիկ արեւելագէտը, հազիւ 47 տարեկան, ծանօթ էր նաեւ Թուրքերէնի, մոնկոլերէնի, մանչուք եւ թոնկուշ լեզուներուն:

Իր մահով՝ կ'անհետանայ հմուտ արեւելագէտ մը՝ որ խոստումնալից գործերու ձեռնարկած էր:

ԹՂԹԱԿԻՑ